

Hoe beoordeelt men een bijbelvertaling?

Als alles goed gaat verschijnt eind 2004 de Nieuwe Bijbelvertaling. Er komen nog steeds - doorgaans terughoudende - reacties op de voorpublicaties daarvan in *Werk in uitvoering*. Klaas Spronk werkt aan een uitgebreide beschrijving en beoordeling van het vertaalproces en de resultaten van de NBV. In deze bijdrage vraagt hij zich af hoe men zo iets het beste aan kan pakken: wat is de juiste vraagstelling en welke criteria moet men hanteren? In veel van de tot dusver gegeven kritiek ontbreekt het aan duidelijkheid hierover. Daardoor praat men vaak langs elkaar heen.

Klaas Spronk is o.a. onderzoeker Oude Testament aan de Theologische Universiteit Kampen.

Foto: Anton Sinke

Na het eerste deel van *Werk in uitvoering* in 1998 kwam er een enorme stroom van reacties op gang. Deze is op een heldere en vriendelijk relativerende manier beschreven en geïnterpreteerd door Henri Bloemen¹. Het projectteam van het NBV heeft vanaf het begin duidelijk gemaakt dat men de kritiek bewust heeft willen oproepen en deze kritiek ziet als een wezenlijke bijdrage aan het proces dat moet leiden tot de nieuwe vertaling. Er is een symposium aan gewijd². In het tweede deel van *Werk in uitvoering* wordt uitgelegd hoe de binnengekomen kritiek wordt verwerkt en hoe deze ook doorwerkt bij de herziening van de vertaalmethode en van de tot dusver gepubliceerde teksten³. Ook gingen een aantal medewerkers aan de NBV via artikelen in discussie met critici⁴.

Golgen van kritiek

Inmiddels heeft het weinig zin meer om nog te proberen invloed uit te oefenen op de gang van zaken. Niet omdat dit toch geen zin zou hebben, zoals Jan Doelman in dit tijdschrift (juni 2000) beweerde, maar omdat men nu bij de NBV in de afrondende fase zit. Er is aan het begin van 2003 een grens gesteld: nieuwe opmerkingen worden niet meer in overweging genomen. Toch blijft de NBV met name de kerkelijke gemoederen bezig houden en wel omdat men zich voorbereidt op de vraag of de NBV acceptabel zal zijn als de nieuwe kerkbijbel. De Gereformeerde Bijbelstichting had het oordeel al snel klaar. In een brochure uit 1998 wordt gewezen op 'het gevaar' van de NBV⁵. De Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk heeft de NBV nog de tweede kans van *Werk in uitvoering* 2 gegund, maar is uiteindelijk niet veel positiever⁶. Tussentijds is er ook nog een degelijke studiebundel van Vrijgemaakt Gereformeerde zijde verschenen, waarin men zich kritisch maar ook positief uitlaat over de verschenen proeven⁷.

Zo is er in korte tijd een enorme hoeveelheid materiaal geproduceerd (waaronder ook nog enkele niet gepubliceerde doctoraalscripties) over bijbelvertalen in het algemeen en over de NBV in het bijzonder en dat niet alleen vanuit de hoek van de kerken en de bijbelwetenschappen maar ook vanuit de (ver)taalwetenschappen. Sinds enkele maanden ben ik in dat materiaal gedoken in het kader van een door de Theologische Universiteit Kampen en het NBG gefinancierd project dat moet resulteren in een wetenschappelijke beschrijving en beoordeling van de totstandkoming van de NBV. Nu heeft het weinig zin om nog eens uit de doeken te doen hoe men dit project heeft aangepakt. Dat is in de eigen publicaties van het NBG al voldoende gebeurd. Ook de kritiek is al beschreven en geanalyseerd. Toch is nog niet alles gezegd over de NBV. Om te beginnen moet de definitieve vertaling nog ver-

schijnen. Er wordt momenteel druk aan gewerkt. Als de vertaling er eenmaal is, dan moet zij op een heldere manier beschreven worden: is het vooraf gestelde doel bereikt en met welke middelen is dat al of niet gebeurd? Dat is ingewikkelder dan men op het eerste gezicht zou denken. Het vereist een zekere afstand tot de zaak en bij de bijbel is dat niet makkelijk. Daarom zal er extra aandacht aan de te gebruiken methode besteed moeten worden.

Kritiek op bijbelvertalingen

Het is leerzaam om te kijken naar de manier waarop in het verleden bijbelvertalingen zijn beschreven. In 1980 schreef M.P. van der Marel, redacteur van uitgeverij Het Spectrum (eigenaar van het copyright van de Petrus Canisius vertaling), een artikel over dit onderwerp⁸. Hij onderscheidt daarin onder meer vier vormen van kritiek: grondtekstkritiek, brongerichte kritiek, doeltaalkritiek en theologische kritiek. Nog interessanter is de 'kritiek in uitvoering', bijvoorbeeld in de artikelen van Cees Houtman over de Groot Nieuws Bijbel⁹ en de in 1987 verschenen nieuwe vertaling van de evangeliën en Handelingen bij de KBS¹⁰. Hij beschrijft hoe de besproken vertalingen hun eigen plek innemen ten opzichte van eerdere vertalingen en hoe de voortgaande discussie over vertaalmethoden de gegeven kritiek bepaalt. De vertalingen worden beoordeeld op het voorkomen van traditionele bijbeltaal, op 'onthistorisering' (het uitwissen van het eigen, historisch bepaalde karakter van de tekst), op 'levendigheid' en op consistentie. Talrijke voorbeelden passeren daarbij de revue.

In de dissertatie van Anneke de Vries¹¹ wordt een tendens zichtbaar die duidelijk ook bij de NBV is waar te nemen: de toenemende invloed van de vertaalwetenschap. Dat is vooral te zien aan de manier waarop zij de verhouding tussen de grondtekst en de vertaling beschrijft: een bewerkelijke maar zuivere manier om de onvermijdelijke verschuivingen tussen bron- en doeltekst in kaart te brengen. Daaraan vooraf gaat een overzicht van de ontstaansgeschiedenis en het wordt afgesloten met onderzoek naar de ontvangst van de vertaling door de lezers. Het lijkt een goede manier om mee aan de slag te gaan. Het eerste onderdeel helpt om de doelstelling scherp te krijgen: welke motieven speelden een rol om met deze nieuwe vertaling te komen en welke middelen heeft men daartoe gebruikt? Het tweede onderdeel biedt vanuit een heel andere, voornamelijk technische gezichtshoek gegevens waaruit afgeleid kan worden hoe men dit doel heeft proberen te bereiken en of dit gelukt is. Dit laatste kan dan ook gepeild worden via de reacties van de lezers. Wat betreft de NBV is zo'n lezersonderzoek nog niet goed mogelijk. Dat vraagt tijd. Een bijbelvertaling moet de

1 H. Bloemen, 'Over de persreacties op de Nieuwe Bijbelvertaling', *Filter* 6/4 (december 1999), 2-16.

2 Zie het verslag in *Met Andere Woorden* 19/1 (maart 2000) met daarin ook bijdragen over de kritiek van H.J. de Jonge vanuit theologisch en van A.B.M. Naaijkens vanuit vertaalwetenschappelijk perspectief.

3 *Werk in uitvoering* 2, Haarlem, NBG/KBS 2000, 363-392. Zie ook Tegen het licht gehouden: Reacties en voortgaande discussie na de verschijning van de deelluutga-ven, NBV Informatie 11,

kans krijgen om over de eerste schok, die de wijziging van vertrouwde teksten doorgaans oplevert, heen te komen. Intussen is er op dit gebied al wel het een en ander gedaan. Sommige dagbladen vroegen gericht lezers om hun mening¹² en aan de universiteit van Tilburg is er al een dieper gravend onderzoek geweest naar de manier waarop lezers reageerden op teksten van de NBV¹³. Voorsnog zal ik mij richten op de voorgeschiedenis en de beschrijving van de vertaling. Hier stip ik alleen wat dingen aan. Ik hoop er later nog boeken over vol te schrijven.

Wat er aan de NBV vooraf ging

Menigeen weet zich nog de heftige discussie naar aanleiding van de Nieuwe Vertaling uit 1951 te herinneren.¹⁴ Die bleef voortduren de jaren daarna en werd versterkt door de uitgave van de Groot Nieuws Bijbel. De grote verschillen van inzicht maakten eerdere plannen voor een oecumenische vertaling onuitvoerbaar. Toen er in 1989 dan toch een eerste aanzet in die richting werd gegeven, bleven de oude tegenstellingen wel op de achtergrond meespelen. Een en ander werkt ook door in de gestelde doelen. Zo zegt Robert Scholma, de projectleider van de NBV: 'De vertaling moet inderdaad aan een groot spectrum van verwachtingen voldoen. Het is geen compromis van tradities, maar een sterke vertaling die boven de partijen staat, die recht doet aan de brontekst, die weer niet losstaat van de kerkelijke tradities'.¹⁵ Het lijkt erop alsof de gemaakte keuze voor de methode waarbij een zeer

grote rol is weggelegd voor de (niet-theologische) vertaalwetenschap mede bepaald is door de vroegere discussies. In de presentatie van de methode en van de eerste resultaten wordt het onderwerp van de theologisch gevoelige teksten gemedend. Liever legt men de nadruk op de wens om met goed literair Nederlands te komen.

Een ander opmerkelijk gegeven uit de voorgeschiedenis is het feit dat met de Willibrordvertaling nog maar kort geleden een relatief positief ontvangen en inmiddels ook al weer gereviseerde Nederlandse vertaling op de markt kwam. Enkele medewerkers aan de NBV, waaronder Sijbold Noorda, de voorzitter van de begeleidingscommissie, waren daarbij zelfs betrokken. Dat roept vanzelf de vraag op naar de relatie tussen beide. Het belangrijkste verschil is dat de NBV nadrukkelijk niet gebonden is aan één bepaalde kerk of geloofsgemeenschap. Daarmee gaat opmerkelijk genoeg een wens in vervulling die de bepaald niet vooruitstrevende J.P.M. van der Ploeg uitte in zijn bespreking van de Willibrordvertaling van 1975.¹⁶ Aan de andere kant was hij ook kritisch over het werken in commissies. Dat is tijdrovend en levert veelal compromissen op: de meerderheid beslist en 'niet wat de meest competente der commissie erover denkt'.¹⁷

Beschrijving en beoordeling

De NBV zet hoog in. Heel duidelijk is dat in de uitspraak van Noorda opgetekend in het Reformatorisch Dagblad van 9 oktober 1998: 'We proberen de inhoud, zeg maar het dynamisch-equivalente, én de oorspronkelijke teksten-

Haarlem, NBG, 1999, en F.C. Winter, 'Ontwikkelingen in de Nieuwe Bijbelvertaling: voor en na Werk in uitvoering 2', *Met Andere Woorden* 22/1 (maart 2003), 4-9.

- 4 Zie o.a. Th.A.W. van der Louw, 'Theologie, vertaalmethode en vertaalkpraktijk. Overwegingen rond de Nieuwe Bijbelvertaling', *Theologia Reformata* 43 (2000), 193-207 en J. Bastiaens, 'De vertaalprincipes van de NBV en de (on)mogelijkheid van het vertalen', *Kerk en Theologie* 54 (2003), 56-67.
- 5 Tj. de Jong e.a., *Staat en ziet toe. Een reactie op de Nieuwe Bijbelvertaling*, Leerdam, GBS, 1998.
- 6 H.J. Lam e.a. (red.), *Kanttekeningen bij de [Nieuwe Bijbelvertaling]*, Heerenveen, Groen, 2002.
- 7 H. Room e.a. (red.), *Naar een nieuwe kerkbijbel. Een handreiking voor het beoordelen van de Nieuwe Bijbelvertaling*, Barneveld, De Vuurbaak, 2001.
- 8 M.P. van Marel, 'Kritiek op bijbelvertalingen', *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 80 (1980), 161-177.
- 9 C. Houtman, 'De kritiek op de Groot Nieuws Bijbel in het licht van de kritiek op eerdere Nederlandse bijbelvertalingen', *Theologisch Tijdschrift* 38 (1984), 265-289.
- 10 C. Houtman, 'Evangelien en Handelingen in nieuwe gedaante. De vertaling van de Katholieke Bijbelstichting tussen de andere versies', *Tijdschrift voor theologie* 27 (1987), 335-355.
- 11 A. de Vries, *Zuiver en onvervalscht? Een beschrijvingsmodel voor bijbelvertalingen, ontwikkeld en gedemonstreerd aan de Petrus Canisius Vertaling*, Amsterdam, VU Uitgeverij, 1994; zie ook haar artikel 'Zuiver en onvervalscht?', *Met Andere Woorden* 14/1 (maart 1995), 1-5.
- 12 Zie ook het themanummer over de NBV van het tijdschrift *Opbouw* 45/10 (11 mei 2001).
- 13 Samengevat door Van der Louw, *Theologia Reformata* 43 (2000), 195-196.

- 14 Zie het themanummer over deze vertaling van *Met Andere Woorden* 20/4 (december 2001).
- 15 Interview in *Kanttekeningen bij de [Nieuwe Bijbelvertaling]*, 37.
- 16 J.P.M. van der Ploeg, 'De nieuwste katholieke vertaling van de Bijbel', *Katholieke Stemmen* 4 (1975), 660-668, hiervan blz. 661.
- 17 Blz. 667; hierbij vindt hij M.A. Beek aan zijn zijde in diens bespreking een proeve van de Nieuwe Vertaling van de dichtelijke boeken van het Oude Testament: 'Noodzaak en mogelijkheid van een nieuwe vertaling van het Oude Testament', *Theologie en Praktijk* 8 (1948), 65-75. Beide hoogleraren geven hoog op van de Leidse Vertaling als voorbeeld van een goede vertaling door enkele competente vertalers, zonder de kenmerken van een 'compromis-vertaling'.
- 18 *Filter* 6/4 (1999), 4.
- 19 Zie hierover het boeiende boek van P.J. Thuesen, *In Discordance with the Scriptures. American Protestants Battles over Translating the Bible*, Oxford University Press 1999.
- 20 Zie J. Hulst, 'Vertaalkritiek als wetenschappelijke activiteit – ook voor zakelijke teksten', *Filter* 4/1 (1997), 47-53 en 'Het product centraal: criteria en methoden voor de evaluatie van vertalingen', in H. Bloemen e.a. (red.), *De kracht van vertaling – verrijking van taal en cultuur*, Utrecht, Platform Vertalen & Vertaalwetenschap 1998, 130-143.
- 21 Bloemen, *Filter* 6/4 (1999), 2 en Naaijken, *Met Andere Woorden* 19/1 (2000), 23.
- 22 K.M. van Leuven-Zwart, *Vertaalwetenschap: Ontwikkelingen en perspectieven*, Muiderberg, Coutinho 1992, 78-86.

merken te bewaren, maar wel met de huidige taalmidde-len van het Nederlands. Het gaat om goed literair Nederlands, waarbij alle tekstenmerken overeind blijven. Vertaalwetenschapper Henri Bloemen merkt hierbij zuinigjes op: 'Dat moet eerst aan gedetailleerde studies bewezen worden'¹⁸. Het is duidelijk dat hij minder optimistisch is dan de mensen van de NBV over de mogelijkheid van de volledige weergave van de brontekst in de doeltaal. In bijstelling van de methode voor de NBV op grond van de kritiek op *Werk in uitvoering* 1 lijkt men wat in zijn richting op te schuiven.

Hoe komt men nu tot een goede beschrijving van de vertaling, waarbij duidelijk wordt in hoeverre en op welke manier het gestelde doel bereikt wordt? Het lijkt me al een hele vooruitgang dat de theologen toegeven dat vertalen een vak apart is. Een vertaling kan men niet beoordelen op grond van enkele, theologisch gevoelige woorden of teksten. In het verleden is dat maar al te vaak gebeurd. Een fraai (en veilig ver) voorbeeld is de manier waarop in 1952 in Amerika de Revised Standard Version ontvangen werd¹⁹. In Jesaja 7:14 las men 'young woman' in plaats van het vertrouwde 'virgin' uit de King James Version. Dat leidde tot een soort volksofstand waarbij in sommige gevallen dominees voor uitzinnige gemeentes de gewraakte nieuwe vertaling verbrandden. Zo ver zal het met de NBV niet komen. Toch ziet men ook nu de 'sjibbolets' alweer opduiken.

De door de vertaalwetenschap aangeboden methodes lijken hier een uitweg te bieden, zoals al aangegeven in de dissertatie van Anneke de Vries. Toch kan men in het geval van een bijbelvertaling niet zomaar de in de taalwetenschap gebruikelijke manieren om een vertaling te beschrijven en te beoordelen over nemen. Zo bestaat er een tendens om de doelttekst als een zelfstandige tekst te zien en te beoordelen en pas in tweede instantie de relatie met het origineel te onderzoeken²⁰.

Vertaalwetenschappers betrokken bij de NBV wijzen daarentegen op het karakter van bijbelteksten als 'sensitive texts' of zelfs als 'iconen'²¹. Dat betekent dat de brontekst de norm blijft. Het is de moeite waard om te onderzoeken in hoeverre de traditie in de vorm van vroegere vertalingen die norm mede bepaalt. Ook het omgekeerde is denkbaar: in een poging om los te komen van die traditie zou men door kunnen slaan naar de andere kant. Dat wordt zichtbaar als de verschuivingen tussen bron- en doelttekst in kaart gebracht zijn. Een bruikbare methode daarvoor lijkt mij die van Kitty van Leuven-Zwart²². Het voert te ver om dat hier uit de doeken te doen. Ik vermeld hier slechts het door haar gestelde doel. Het gaat om het opsporen van de vertalergebonden verschuivingen, die het gevolg zijn van een keuze van de vertaler en die op grond daarvan indicaties kunnen bevatten met betrekking tot interpretatie en strategie. Als het goed is bevestigt dit hetgeen van tevoren was afgesproken en gepresenteerd als het doel van de NBV, maar misschien komen er ook nog andere zaken naar boven.

'In de geest of buiten de geest'

Christus leeft, Jezus is dood. Of andersom. Waar is de Opgestane in deze tijd te vinden. In de eucharistie, het Woord, in onszelf, in de imitatio christi? In ieder geval steeds minder in het geloof en steeds meer in de ervaring. Tenminste, daar lijkt het op, getuige de groei van de New Age, de charismatische bewegingen, het Nieuwe Tijdsdenken en de antroposofie. Maar waarover praten zij? Met behulp van mystici van weleer uit de joodse, christelijke en islamitische traditie wordt gezocht naar gezichtspunten die kunnen helpen bij het duiden van de moderne religieuze ervaring. Naast plenaire lezingen zijn er ook verschillende kunstzinnige en studiewerkgroepen.

Zomerweek, 20-25 juli 2003

Antropia, Cultuur en Congrescentrum te Driebergen

Kosten: 250 euro (excl. maaltijden), per lezing 15 euro.

Organisatie: Het Origenes-Instituut (035-5823968)

Tom Waterreus, *Tot nieuw leven gewekte schoonheid uit eerder levend hout*.

Dit werk is samen met de volgende werken:

Marijke Jager, *klassieke devotie vernieuwd verbeeld* (textiel)

Agada Oosterbaan, *doorzichtige diepte zichtbaar gemaakt in wat reeds aanwezig was in het materiaal* (albast)

Anne Rensen, *Sporen uit heden en verleden kleurrijk samengevat tot een mystieke sfeer* (panelen en zeefdrukken)

te zien in Galerie Ruach, Hedendaagse Religieuze Kunst Papestraat 31, 25 13 AV 's-Gravenhage
galerieruach@hotmail.com